

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ
ҚОНУНЧИЛИГИДА АЙБСИЗЛИК ПРЕЗУМПЦИЯСИ
ПРИНЦИПИНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

Рузметов Одилбек Сотимович

“FEMIDA-ROS” адвокатлик фирмаси директори, адвокат

*The role and significance of Presumption of innocence in the Criminal Procedure
legislation of the Republic of Uzbekistan*

Ruzmetov Odilbek Sotimovich

Director of “FEMIDA-ROS” law firm, lawyer

Аннотация. Ушбу мақолада айбсизлик презумпциясининг мазмун ва моҳияти, унинг давлатимиз қонунчилигига кириб келиши ҳамда бош қомусимиз ва жиноят процессуал қонунчилигимиздаги ўрни, шунингдек бугунги кунда шахсининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишдаги ва уни жиноят процессуал кодексида исбот қилиш учун аҳамияти ёритилган.

Annotation. This article describes the meaning and essence of the presumption of innocence, its entry into the legislation of our country and its place in our general dictionary and criminal procedural legislation, as well as its importance in protecting the rights and interests of a person today and proving it in the criminal procedural code.

Калит сўзлар: айбсизлик презумпцияси, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, тергов, суд, инсофлилик презумпцияси, айбсиз шахс.

Key words: presumption of innocence, suspect, accused, defendant, investigation, trial, presumption of integrity, innocent person.

Айбсизлик презумпцияси (лотинча *praesumptio innocentiae*) жиноят процессининг асосий тамойилларидан бири бўлиб, унга кўра шахс содир этилган жиноятда унинг айби қонунда назарда тутилган тартибда исботланмагунча ва суд ҳукми билан кучга кирмагунча айбсиз деб ҳисобланади. Айбсизлик презумпциясининг энг муҳим таркибий қисми айбловни исботлаш юки прокурорга юкланишини таъминлашдир.

Ваҳоланки, жаҳон тажрибасида ва кўплаб мамлакатларда айбсизлик презумпцияси тахминан куйидаги қоидаларни ўз ичига олади: Ҳар қандай шахс (ҳатто тергов ёки бошқа давлат органлари томонидан ҳар қандай жиноятда очиқ ва расмий равишда айбланган бўлса ҳам, ҳатто ушбу айбловлар билан ҳибсга олинган бўлса ҳам) жиноят содир этишда унинг айби қонуний равишда исботланмагунча (ушбу мамлакат қонунларига мувофиқ) ва ушбу баёнот суднинг кучга кирган тегишли суд қарори (ҳукми) билан (ушбу мамлакат қонунларига мувофиқ) тасдиқланмагунча мутлақо айбсиз деб ҳисобланиши

керак. Ҳар қандай шахс (гумон қилинувчи, айбланувчи) кўрсатма бериш ҳуқуқига эга (у ўз хоҳишига кўра фойдаланиши ёки ишлатмаслиги мумкин); лекин у айбсизлигини исботлашга мажбур эмас. Айбланувчи ҳар қандай кўрсатма беришга ҳақли. Айбланувчи кўрсатмаларни (тушунтиришларни) беришдан бутунлай воз кечишга, ҳатто баъзи саволларга жавоб беришдан бош тортиш ҳуқуқига эга. Айбланувчининг айбсизлиги тўғрисида ҳеч қандай далил йўқлиги (ёки ҳатто бундай далилларни тақдим этишни рад этиш), бу унинг айбининг исботи деб ҳисобланмайди. Айбланувчининг далил ёки алоҳида тушунтиришлар беришдан бош тортиши, қарама-қарши, ёлғон ва ҳатто атайлаб ёлғон гувоҳлик бериш айбдор ҳукм чиқариш учун асос эмас. Агар жиноий жазоланадиган қилмишни содир этганликда айбланса (яъни шахсга айбланувчи мақоми берилган бўлса), унда бу айбловларни исботлаш юки, яъни айбланувчининг айбини қидириш, тўплаш ва судга тақдим этиш мажбурияти айблов томонига юкланади. Агар маълум бир шахсга қарши, унинг айбига далил сифатида, дастлабки терговни олиб борган органлар фақат ўз эътирофларига эга бўлса, у кейинчалик суд жараёнида рад этган бўлса, унда бу гувоҳликлар суд томонидан унинг айбининг ягона далили сифатида ҳисобга олинмайди. Агар ҳимоя томони (ёки айбланувчининг ўзи) дастлабки тергов ёки суд тергови пайтида "ҳимоя далилларини" эълон қилса, яъни айбланувчининг айбсизлигидан далолат берувчи объектив ҳолатлар мавжудлигини кўрсатса, унда бу далилларни рад этиш юки ҳам прокуратура зиммасига тушади, бунда айблов томони суд ёки давлатнинг бошқа органи томонидан ушбу юкдан (мажбуриятдан) озод қилиниши мумкин эмас.

Масалан, 1-мисол: агар "ҳимоя далили"да айбланувчининг "алиби"си борлиги айтилган бўлса, унда на суд, на прокуратура "алиби" ҳақиқий эмас деган тахминдан келиб чиқа олмайди, токи прокуратура ушбу "алиби"ни рад этадиган тегишли далилларни тақдим этмагунча. 2-мисол: агар иқтисодий жиноятда айбланаётган шахс қандайдир суд-бухгалтерия (иқтисодий) экспертизасини ўтказиш тўғрисида сўров тарзида, унинг фикрича, натижалари унинг айбсизлигини тасдиқлайдиган «ҳимоя далили»ни тақдим этган бўлса, суд ҳам, айблов томони ҳам бундай текширув ўтказилгунга қадар унинг айбдорлиги ҳақидаги тахминдан келиб чиқа олмайди. Суд тергови тугагунга қадар қонуний равишда бартараф этилмаган айбланувчининг айбига оид барча бартараф этилмайдиган шубҳалар (далилларнинг етарли эмаслиги, қарама-қарши далиллар, далилларни тўплаш усуллари туфайли юзага келган), суд айбланувчининг фойдасига талқин қилишга мажбурдир (яъни уни айбсиз деб топиш тарафдори). Суд томонидан шубҳаларни бартараф қилинмас деб тан олиш, суд шубҳаларни у ёки бу йўналишда ҳал қилиш учун барча мумкин бўлган чораларни кўрганлигини англатади.

Шуни ёдда тутиш керакки, бартараф этилмайдиган шубҳалар тушунчаси турли мамлакатларнинг жиноят-процессуал қонунчилигида биров бошқача маъноларда берилган ва бу фарқларни билмаслик хорижий давлатда айбланувчини ўз ҳимоясида жиддий хатоларга олиб келиши мумкин. Айблов ҳукми тахминларга (ҳатто ўта обрўли шахслар ёки органларнинг тахминларига) асосланиши мумкин эмас, тергов ва суднинг тегишли далилларга эга бўлмаган тахминларига (фаразларига) асосланиши мумкин эмас, аноним манбаларнинг (судга берилган маълумотлар номаълум) кўрсатмаларига асосланиши мумкин эмас, суд кўриб чиқишга рухсати бўлмаган кўплаб махфий далилларнинг мавжудлиги тўғрисидаги асоссиз баёнотларга (ҳатто ёзма равишда ҳам) асосланиши мумкин эмас ва бошқа йўл қўйиб бўлмайдиган далилларга асосланиши мумкин эмас. Шу билан бирга, суд томонидан кўриб чиқишдан чиқариб ташланган бўлсада, йўл қўйиб бўлмайдиган далиллар моҳиятан инкор этилмаса, айбдорлик тўғрисида бартараф этилмайдиган шубҳаларни келтириб чиқариши ва оқлов ҳукмига олиб келиши мумкин бўлган ҳолат юзага келиши мумкин (бундай иш далилларнинг ассиметрияси деб аталадиган нарсдан алоҳида иш деб ҳисобланиши мумкин). Шуни ёдда тутиш керакки, турли мамлакатларнинг жиноят-протсессуал қонунчилиги қабул қилиб бўлмайдиган далиллар тушунчаси учун бир оз бошқача маънога эга ва бу фарқларни билмаслик айбланувчини хорижий давлатда ҳимоя қилишда жиддий хатоларга олиб келиши мумкин. Суд органларининг мустақиллигини таъминлаш давлатнинг бурчи. Шахсга қўйилган айбловни кўраётган суд жиний таъқиб этувчи орган бўлмаслиги, на айблов тарафида, на ҳимоячи томонида ишламаслиги, ўз вазифаларини (тўлиқ ёки қисман) бажармаслиги, балки мустақил бўлиши керак. Айбланувчига қўйилган айбловнинг асослилиги ёки асоссизлиги (далил ёки далилнинг йўқлиги) масаласини холис, ҳар томонлама ва қонуний кўриб чиқиш ва суд ҳал қилув қарорини қабул қилишда суд қарори доирасидан чиқишга ҳақли эмас. Қўйилган ва айбланувчига маълум бўлган айбловларнинг чегаралари. Шуни ёдда тутиш керакки, судларга прокуратура функциялари ҳақиқатан ҳам ишониб топширилган (яъни суд жиний таъқиб органи бўлган) мамлакатларда айбсизлик презумпциясини ҳурмат қилиш ҳақида гапиришнинг ҳожати йўқ, айбланувчига қўйилган айбловнинг асослилиги ёки асоссизлиги (исботлангани ёки исботланмагани) масаласини мустақил, холис, объектив, ҳар томонлама ва қонуний кўриб чиқувчи орган бўлиши керак ва суд қарор қабул қилганда, суд қарорини қабул қилишга, қўйилган ва айбланувчига маълум бўлган айбловлар доирасидан чиқишга ҳақли эмас. Ўзбекистон Республикаси янги Конституциясининг 28-моддасида “Жиноят содир этганликда айбланаётган шахс унинг айби қонунда назарда тутилган тартибда ошкора суд муҳокамаси йўли билан исботланмагунча ва суднинг қонуний кучга

кирган ҳукми билан аниқланмагунча айбсиз деб ҳисобланади. Айбдорликка оид барча шубҳалар, агар уларни бартараф этиш имкониятлари тугаган бўлса, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки маҳкумнинг фойдасига ҳал қилиниши керак”,- деб қайд этилган. Конституциянинг аввалги 26-моддасида жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмаслиги белгиланган. Шунингдек, Жиноят-процессуал кодексида, “Судлар тўғрисида”ги, “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунлар ва бошқа бир қатор ҳужжатларда айбсизлик презумпциясининг қоидалари келтирилган.

Янги таҳрирдаги Конституцияда айбсизлик презумпциясининг барча жиҳатлари тўлиқ ўз ифодасини топгани эътиборга молик. Шу ўринда янгиланган Конституцияда айбсизлик презумпцияси қандай ифодаланди?, деган ҳақли савол туғилиши табиий.

Бош Қомусимизда айбдорликка оид барча шубҳалар, агар уларни бартараф этиш имкониятлари тугаган бўлса, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки маҳкумнинг фойдасига ҳал қилиниши кераклиги қатъий белгиланди. Ушбу норма тўғридан-тўғри амал қилувчи қоида бўлиб, тергов ва суд жараёнида фақат ишончли ва қонуний далиллардан фойдаланишни таъминлайди ҳамда шахсни асоссиз равишда жавобгарликка тортилишдан ҳимоя қилади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 23-моддасида эса: “Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи унинг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз ҳисобланади. Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмас. Айбдорликка оид барча шубҳалар, башарти уларни бартараф этиш имкониятлари тугаган бўлса, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши лозим. Қонун қўлланилаётганда келиб чиқадиган шубҳалар ҳам гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши керак”, - деб таъкидланган